

AZ 1848—49. ÉVI SZABADSÁGHARC HADKIEGÉSZÍTÉSE

Berkó István

I.

A szabadságharcot megelőző időszakban az újoncozásnak legtöbbször bánat, szomorúság járt a nyomában. Elvitték a legényt katonának, noha a javarészenek egyáltalán nem volt kedve a „gyöngyölethez”, az itthonmaradt család búsult utána, ő pedig az idegen föld rideg kaszárnájában hosszú évekig, sőt évtizedekig élte egyhangú életét és még csak azt sem tudta, miért katonáskodik és miért kell neki harcolnia, egészségét, épségét, sőt életét áldoznia.

Amikor azonban a szabadságharc idején újoncot szedtek, az édesanya és a testvér nem búsult utána, nem siratta, hanem örömei tűzte a bokrétát a sorozáshoz induló fiú kalapjához, mert mindnyájan jól tudták, hogy a haza és a szabadság oltalmára kell neki fegyvert fognia. Most már inkább az okozott keserűséget, ha valaki nem vált be katonának.

A katonáskodás terhe 1848 előtt Magyarországon a szolgasorsban élő parasztság és a városi szegénység vállait nyomta. Igen, mert a katonáskodás alól fel voltak mentve az előkelő személyiségek, a nemesség, a lelkészek, valamint mindezek fiai, az értelmiség, a tanulóifjúság, a közhivatalban alkalmazottak, minden polgár, akinek saját háza, üzlete vagy egyáltalában polgárjoga volt, avagy városban, illetőleg mezővárosban mint iparosmester élt, minden földműves, aki akár saját, akár bérelt legalább is negyedtelden, vagyis megyénként változóan 6—15 holdnyi birtokon gazdálkodott, nős vagy özvegy férfiak, akiknek ellátatlan gyermekeik voltak, továbbá hatósági vagy állami szolgálatban állók, iskolaszolgák, templomszolgák. Önkéntelenül is az a kérdés vetődik fel, hogy hát akkor tulajdonképpen ki volt katonaköteles? Hiszen például a megyei hajdút, a postamester kocsisát vagy a polgármester hivatalszolgáját nem lehetett katonául elvinni mert közzszolgálatban állt.

Maradt tehát újoncúl a legszegényebb néposztály fia, akinek nem volt pártfogója, aki minden vagyon nélkül keserves munkájából napról napra tengette életét, vagyis az ipari munkás és a szegény napszámos. Avagy aki renyhe, munkakerülő, garázda életével a társadalomnak csak terhére volt, akitől tehát szabadulni kellett.

Általános hadkötelezettség tehát nem volt. Abban az időben szinte könnyítésnek, mélyreható reformnak tűnt fel, hogy rövid pár évvel a szabadságharc előtt, vagyis 1843-ban az életfogytig terjedő tényleges katonai szolgálati időt 10 évre szállították le. De akkor is csak a bécsi udvari legfőbb haditanács által befolyásolt királyi hatalmi szóval.¹

Az országgyűlés még 1828-ban kimondta ugyan az életfogytig tartó katonai szolgálat megszüntetését, a nemesség azonban önző érdekből megakadályozta az országgyűlés határozatának érvényrejutását. Hiszen a tízévi katonai szolgálat magával vonta, hogy gyakrabban kell újoncot szedni, ez pedig hiányokat okozott volna az ingyenes jobbágy-munkaerőben.²

Még az sem bírta jobb belátásra a nemességet, hogy a kettős monarchia másik államfelében már 1802-ben, vagyis félszázada megszűnt az életfogytig tartó tényleges katonai szolgálat. Sőt ott már 1771 óta az összeíró rendszer alapján szedtek katonát, ami ha nem is tökéletes, de mindenestre igazságosabb formája volt a hadkiegészítésnek.

De nézzük meg más oldalról is a legfőbb udvari haditanácstól eredő, eme humánusnak és igazságosnak látszó intézkedést. Az intézkedés tulajdonképpen azt a célt szolgálta, hogy a magyar csapatoknál se legyenek előregedett legények, azonkívül a hosszú szolgálati idő következtében megrokkant emberek eltartásáról se kelljen a kincstárnak gondoskodni. Végül az is egyik cél volt, hogy a bizonyos tartamú tényleges szolgálat után tartósan szabadságolt legénység háború esetén mintegy tartalékul szolgáljon, miként ez az osztrák örökös tartományokban már 1802 óta be volt vezetve. Szóval a legfőbb udvari haditanácsot is önző cél vezette a tényleges szolgálati idő leszállításánál.³

Ilyen viszonyok mellett Magyarország lakossága — lélekszámához viszonyítva — hadkiegészítés szempontjából a szabadságharc előtt nem volt kihasználva.

Magyarországnak és társországainak 1848-ban kerekaszámban 15 millió lakosa volt. Ebből a határőrvidékekre, melyeken a katonai szolgálatra vonatkozólag egészen más, különleges szabályok voltak érvényesek, kereken másfél millió lakost leszállítva 13½ millió lélek maradt a hadsereg seregredeinek legénységgel való ellátásához.⁴

¹ Wrede: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht, Wien 1898, I. köt. 107. o.

² U. o.

³ Wrede: i. m. I. k. 103. o.

⁴ Trattner és Károlyi: Hármaskistűkör, Pest 1847. 13. o.

Az ausztriai császársággal közösen fenntartott haderő csapatai közül Magyarországról és társországaiból újoncozott legénysége csak 15 sorgezrednek, 5 gránátos zászlóaljnak és 12 huszárezrednek volt.⁵ (Rendszerezített hadilétszám 65 340 gyalogos, 24 552 lovas, összesen 89 892 ember.) Más fegyvernemhez Magyarországról és társországaiból, nem számítva a különféle határőralkulatoknak kerekén 120 000 főre tehető legvégső hadilétszámát, abban az időben nem szedtek katonát.

Ezzel szemben az osztrák örökös tartományokból 43 gyalogezred, 16 gránátos zászlóalj, 25 lovasezred, valamint az összes vadász, tűzér, műszaki csapatok kapták a legénységet, holott a lakosság lélekszáma csak egyharmadrésszel volt több, mint Magyarországon. A Magyarország és társországai déli és részben keleti területeiről kiegészített határőrcsapatokat, vagyis 18 gyalogezredet és a csajkás zászlóaljat, éppen különleges katonai szolgálati viszonyaiknál fogva számításon kívül kell hagynunk. Eppen úgy az abban az időben csak néhány száz főnyi békeállományú szekerészetet, amelyhez mind Magyarországról, mind Ausztriából csak a fegyveres arcvonalbeli szolgálatra nem alkalmas legénységet adták.

Magyarország és társországai — a határőrvidékek nélkül — hadkiegészítés szempontjából a későbbi hadkiegészítő kerületeknek megfelelő úgynevezett toborzókerületekre voltak beosztva. Mindegyik gyalogezrednek megvolt a saját toborzókerülete, amelyből részint hatósági sorozás, részint szabad toborzás útján kapta újoncait.

Mindegyik gyalogezrednek volt egy fő- és két-három fióktoborzóparancsnoksága a toborzókerület különböző városaiban állandóan elhelyezve. A főtoborzóparancsnokság élén százados, a fiók-toborzóparancsnokság élén pedig egy-egy alantostiszt állt, akikhez megfelelő számú írnok és toborzó legénység volt beosztva.⁶

A hatósági sorozások munkáját, valamint a toborzásokat is ez a személyzet végezte. Toborzás alkalmával ez a legénység néhány főből álló toborzókülönítményekre osztva bejárta a toborzókerület megyéit, különösen a városokat, búcsúkat és egyéb népes gyülekezeteket, ahol muzikaszóval, tánccal és itallal igyekeztek rávenni a legényeket, hogy csapjanak fel katonának.

A huszárezredeknek és a gránátos zászlóaljaknak nem volt toborzókerülete, így állandó toborzóparancsnoksága sem, hanem újoncszedés tekintetében egy vagy több gyalogezred toborzókerületéhez voltak utalva. A toborzóparancsnokságot esetről esetre állították össze.

⁵ Berkó István: Magyarország a régi hadseregben. Budapest 1927. 50. és 53. o.

⁶ Wrede: i. m. I. k. 105. o.

A toborzókerületek a következők voltak:

Gyalogezred száma	Főtoborzó székhely	Fiók-toborzó székhelyek	A toborzókerülethez tartozó megyék (a területükön fekvő városokkal együtt)	A toborzókerület lakosságának száma 1848-ban
2	Pozsony	Nyitra, Trencsén	Nyitra, Pozsony, Trencsén	860 000
19	Győr	Komárom, Székesfehérvár, Veszprém	Fehér, Győr, Komárom, Moson, Tolna, Veszprém	710 000
31	Nagyszeben	Brassó, Segesvár, Déva	Alsófehér, Fogaras, Hunyad, Küküllő, Szenben, Torda-Aranyos	900 000
32	Pest	Eger, Jászberény, Balassagyarmat	Heves, Jászágó, Kunság, Külső-Szolnok, Nógrád, Pest	1 060 000
38	Zólyom	Léva, Radvány, Liptó-Szent-Miklós	Árva, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Turóc, Zólyom	670 000
34	Kassa	Miskolc, Ungvár, Sátoraljaújhely	Abaúj, Bereg, Borsod, Torna, Ung, Zemplén	950 000
37	Nagyvárad	Gyula, Szeged	Békés, Bihar (részben), Csanád, Csongrád, Közép-Szolnok	670 000
39	Debrecen	Nagykároly, Máramaros-sziget	Bihar (részben), Máramaros, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár	860 000
48	Sopron	Szombathely	Sopron, Vas, Zala	745 000
51	Kolozsvár	Deés, Beszterce, Szilágy-Somlyó	Beszterce-Naszód, Kolozs, Szilágy, Szolnok-Doboka	650 000
52	Pécs	Zombor, Szekszárd, Kaposvár	Baranya, Bácsbodrog, Somogy	850 000
53	Eszék	Pozsega, Vukovár, Zágráb, Varasd	Körös, Pozsega, Szerém, Varasd, Verőce, Zágráb	970 000
60	Eperjes	Lőcse, Rozsnyó	Gömör-Kishont, Sáros, Szepes	560 000

Gyalogezredi száma	Főtoborzó székhely	Fiók-toborzó székhelyek	A toborzókerületekhez tartozó megyék (a területükön fekvő városokkal együtt)	A toborzókerület lakosságának száma 1848-ban
61	Temesvár	Arad, Lugos, Nagykikinda	Arad, Krassó, Kővár vidéke, Temes, Torontál, Zaránd	1 100 000
62	Marosvásárhely	Fogarás, Brassó	Brassó, Csík, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely	550 000

A huszárezredek legénységi kiegészítés tekintetében az alábbiak szerint voltak a különböző gyalogezredek toborzókerületeihez utalva:⁷

1. huszárezred a 19. gyalogezredhez
2. „ a 31., 51. és 62. gyalogezredhez
3. „ a 33. gyalogezredhez
4. „ a 37. és 61. gyalogezredhez
5. „ a 48. gyalogezredhez
6. „ a 39. gyalogezredhez
7. „ az 52. gyalogezredhez
8. „ a 2. gyalogezredhez
9. „ az 53. gyalogezredhez
10. „ a 34. és 60. gyalogezredhez
11. „ a székely határőrvidékhez
12. „ a 32. gyalogezredhez.

A gránátos zászlóaljok osztályai (2—2 század) a gyalogezredekhez voltak beosztva, vagyis minden gyalogezrednek volt egy gránátos osztálya, mely hadkiegészítési szempontból is az ezredhez tartozott.⁸

A cs. kir. haderő számára évente állítandó újoncjutalék nem volt meghatározva.

Abban az időben még nem volt külön tényleges és külön tartalék állomány, hanem a csapatoknak csak egyféle anyakönyvi állománya volt, mégpedig az ezred szervezetszerű hadilétszámának megfelelő állomány.

Ez az állomány egy gyalogezrednél 4356, egy huszárezrednél pedig 2046 embert jelentett.⁹

A csapatokat béke idején nem tartották állandóan hadilétszámon, hanem már csak a takarékoság szempontjából is a kiképzett és jól

⁷ Wrede: i. m. III. k. 232—237. o.

⁸ Wrede: i. m. II. k. 361—369. o.

⁹ Berkó: i. m. 51. és 52. o.

begyakorolt legénység egy részét vagy meghatározott időre, vagy tartósan szabadságolták. Ezzel a módszerrel a hosszú tényleges szolgálati idő terhét is enyhíteni akarták, hogy legalább részben elejét vegyék a szökésnek, amire abban az időben különösen a honvágy igen sokszor rávette a messze idegenben katonáskodó legényeket.¹⁰

Aki igazolni tudta, hogy a polgári életben rendes megélhetése van, azt néhány évi szolgálat után szabadságolták.

A hadsereg általában csak tízévenként kapott újoncot.

A hadvezetőség megelőzőleg megállapította, hogy az egyes csapatok hadilétszámából hány ember hiányzik és az országgyűléstől azt a létszámot kérte. Az igényelt létszám meghatározásánál azonban némi csalafintaság játszott közbe. Az országgyűlés ugyanis, hogy újoncmegajánlási jogának kifejezést adjon, a hadvezetőség által kért létszámból, ha csak néhány száz főt is, mindig lealkudott. A hadvezetőség tehát ennek tudatában mindig valamivel többet kért, mint amennyire valóban szüksége volt.¹¹

Háború esetén, tekintet nélkül az újoncmegajánlás tízévi időszakának leteltére, a hadilétszámhoz hiányzó létszámot a hadvezetőség persze soron kívül igényelte, az országgyűlés pedig megajánlotta, valamint a háború folyamán beállott veszteségek pótlására szolgáló hatósági sorozáshoz is esetről esetre külön megajánlás történt.

Az országgyűlés határozata alapján a legfőbb polgári közigazgatási hatóság, vagyis 1848 előtt a Budán székelő helytartótanács a hatósági sorozással kiállítandó újoncok létszámát az egyes megyékre és városokra kirotta, megjelölve, hogy kinek melyik ezred részére hány újoncot kell adni. Azt, hogy melyik ezred részére kell adni, a megyék és városok különben is tudták, hiszen tájékozva voltak, hogy melyik ezred toborzókerületéhez tartoznak, mde hát a bürokrácia pontossága így kívánta.

A megyék hasonlóképpen vetették ki a községekre az állítandó újoncok számát.

A rendes viszonyok mellett tízévenként, vagy a háború esetén esetről esetre megtartott sorozásokon kapott újoncokon kívül a közben beállott fogyatékokat maguknak a csapatoknak kellett szabad toborzással pótolni.

Alsó korhatár nem volt, a felső korhatár a 36. életévben volt megállapítva. A testmagasságnak béke idején legalább 5 láb 2 hüvelyknek (162 cm), háború idején pedig legalább 5 láb 1 hüvelyknek (160 cm) kellett lenni.

Döntő feltétel volt a metszőfogak épsége. Ez abban az időben a kettésével papírhengerbe szerelt puskatöltény kettéharapásához volt szükséges. Akadtak egyébként erőteljes legények, akik éppen emiatt kihúzták a metszőfogait, csakhogy a katonáskodás terhétől szabadulja-

¹⁰ Maendel: *Gesch. d. Inf. Rgt.* No. 51. — I. k. 327. o.

¹¹ Lukes: *Illustr. Gesch. d. Armee.* Wien 1898. II. k. 463. o.

nak. De megjárták, mert mégis bevették őket katonának olyan szolgálatra, például a szekereszethez, ahol a fogak hiánya nem volt döntő, sőt mint öncsonkítók büntetésül elestek annak a lehetőségétől, hogy néhány év múlva szabadságolják őket.

A katonai szolgálat a lakosság nagy körében nem volt rokonszenves, mégis akadtak legények, akik szívesen mentek katonának. Talán a nyugtalan természet, talán a kalandvágy, vagy talán a munkától való húzódozás, esetleg egyik-másiknál valami okból fakadt elkeseredés, igen gyakran a sanyarú életmód, a megélhetés hiánya volt ennek az indítókoka. A község elsősorban az ilyen önként jelentkezőkből — nagyon sokszor alig felcseperedett legényekből — szedte össze a sorozáshoz viendő újoncokat.

Ha önként jelentkező nem akadt, akkor azok, akik nem voltak mentesítve a katonai szolgálat alól, sorsot húztak. De a sorshúzás sem volt végleges érvényű. Meg volt ugyanis engedve, hogy az, akire a sors esett, maga helyett mást állítson, akit természetesen meg kellett fizetni, ez pedig 1848 előtt 200—1000 forintot jelentett. Akinek tehát volt pénze, az mentes maradhatott a katonáskodástól, hiszen elég akadt olyan szegénysorsú legény, vagy tíz esztendejét már leszolgált obszitos katona, aki néhány száz forintért vállalkozott a helyettesítésre.

Sokszor nem is volt szükség a sorshúzásra, mert a községi előjáróság egyszerűen lefogatta a munkakerülőket és a garázdákat, szóval azokat, akiktől szabadulni akart, vagy akiknek a munkában nem sok hasznát lehetett venni, mert szegény létsorsuknál fogva rosszul táplált, éhsatnyult, leginkább mások könyörületességéből élő, sajnálatraméltó koldusszegények voltak. Most már érthető az a határtalan igazságtalanság és lelketlenség, ami az általános védkötelezettség hiányából eredt.¹²

Az újoncra viendők összeválogatásánál tág tere nyílt mind a pártfogásnak, mind a személyes ellenszenvnek vagy bosszúnak, nemkülönben a sok egyéb visszaélésnek. Munkát kereső szegény vándorló iparoslegénnyel nem egyszer megesett, hogy valamelyik község vagy város, ahol útjában áthaladt, feltartóztatta és a kirótt újonclétszám javára katonául besoroztatta. Az egyáltalán nem játszott szerepet, hogy az újonc, akit a község vagy város a sorozáshoz visz, odavaló születésű vagy illetőségű-e, mert csak az volt az egyedül fontos, hogy a kirótt létszám meglegyen.

Igen sokszor a megyei vagy városi börtönök fegyencei is ilyen kényszerújoncok lettek.

Az elmondottak alapján könnyen elképzelhető, hogy sok esetben kiből állt az újonc-csoport, melyet a község vagy város újoncra soro-

¹² Wrede: i. m. I. k. 107. o.

zashoz állított. De elképzelhető az ilyen úton összeszedett újoncanyag erkölcsi értéke is, ami miatt a katonaság állandóan panaszkodott.

A hatósági újoncszállításon besorozott katona szolgálati idejének leteltével tovább is maradhatott a katonaságnál, ha kedve tartotta. Ilyenkor újabb kézipénzt kapott, amely több volt, mint az újoncok 3 forintnyi kézipénze. A kézipénz a sapka, téli kesztyű, varróeszköz és az úgynevezett aprólékos kéziszerrek beszerzésére szolgált. Az önként tovább szolgálatban maradt katona mint közlegény is megnősülhetett, de csak korlátozott számban, mivel a légénységnek csak egyharmada lehetett nő.

Az 1848 előtti időkből elég sok ilyen önként katonának maradt vitéz akadt, különösen a huszároknál. Az altisztek jórésze ilyen vén huszár volt.

A sorozásnál vagy toborzásnál bevált újoncokat azonnal megnyírták, katonaruhába öltöztették és onnan a helyszínéről rögtön vitték csapattestükhöz, mégpedig rendszerint gyalog. Menetközben már meg is kezdődött a kiképzés.

A katonaszedésnek, mint már említettük, a másik módja a toborzás volt, melyet maguk a csapatok végeztek.

Toborzás csak akkor volt tartható, ha az országban nem folyt éppen sorozás. Ennek az is az egyik magyarázata, hogy a toborzóknál nemcsak az illetékes toborzókerületben, hanem bárhol az országban is fel lehet csapni, mégpedig nem tízévi, hanem csak hatévi szolgálatra. Azonkívül nem volt kényszerítve a legény, hogy baka legyen belőle, hanem tetszése szerint felcsaphatott huszárnak is.

A toborzásnál bárki felcsaphatott és fel is csapott az olyan is, aki egyébként mentesítve lett volna a katonáskodástól. Különösen a huszárok toborzása volt mindig eredményes, annyira, hogy a huszároknak hatóságilag sorozott újoncra nem is nagyon volt szüksége. A kalandvágy, a hátsparipa, meg a szép cifra öltözet és tarsolyos kard sok fiatal legényt vonzott oda.

A toborzóknál felcsapott újoncnak külön toborzópenz járt, mégpedig testmagassága szerint:

az 5 láb 1 hüvelyk (160 cm)	magas újonc	10	forintot,
„ 5 „ 2 „ (162 cm)	„ „	12	„
„ 5 „ 3 „ (165 cm)	„ „	14	„
„ 5 „ 4 „ (168 cm)	„ „	16	„
„ 5 „ 6 „ (174 cm)	„ „	18	„ kapott.

A toborzópenzből azonban toborzási költség és egyéb címen levontak néhány forintot. Hány olyan szegénysorsú legény akadt, aki katonának állt azért, hogy a toborzópenzt hozzátartozóinak juttassa!

A hatósági sorozáson bevett katona tényleges szolgálati ideje 10 évben, a toborzotté azonban csak 6 évben, sőt háború esetén csak a háború tartamára volt megszabva. A 6 évre vállalt szolgálatot abban az időben

„kapituláció”-nak nevezték. Ha a kapituláció letelt, akkor a katona újabb kapitulációt, újabb 6 évet vállalhatott.

Az eddig elmondottakat abból a célból is hasznos tudni, hogy lássa az ember, hogy milyen óriási volt a különbség az 1848 előtti kényserkatonáskodás és ama katonai szolgálat között, amelyet a szabadságharc alatt „a szent szabadság oltalmára” lelkesedéssel, hazafiúi örömmel vállalt minden jóra való, becsületes magyar ember. És így magyarázatot lehet találni, hogy a szabadságharc alatt miért volt szinte fölös számmal újonc, mégpedig azonnal, nógatás nélkül.

II.

Az 1848-as forradalom létrehozta az önálló magyar nemzeti hadsereget. A hadsereg szervezése nagy feladat elé állította a forradalom vezetőit. Az első hónapok polgárőrsége és nemzetőrsége még nem nevezhető hadseregnek, mégis jelentős volt abból a szempontból, hogy belőlük fejlődött ki a magyar honvédsereg.

A hadkiegészítés kérdésében fontos újítás volt Magyarországon az 1848. évi III. törvénycikk, mely a nemzetőrösről rendelkezett.

Eme törvény értelmében minden magyar állampolgár, akinek legalább féltelke (megyéenként változó, 12—30 holdnyi földbirtoka) vagy hasonló értékű ingatlana volt, illetőleg legalább évi 100 forint tiszta jövedelmet élvezett, 20 éves korától 50. életévéig a nemzetőrségbe beírandó volt és sorkatonai szolgálatot teljesíteni nem volt köteles.

Mivel a nemzetőrség eme első formája nem háborúviselésre, hanem a belső rend és nyugalom megóvására szolgáló vagyis rendőri karhatalmi szolgálatra hivatott intézménynek volt tekintendő, előteremtésében és megszervezésében a katonaságnak semmi szerepe sem volt.

A nemzetőri szolgálatra kötelezettek a polgári közigazgatási hatóságok írták össze, nyilvántartották és szolgálatra való behívásukra is ők intézkedtek, így a nemzetőrség nem a hadügyminiszter, hanem a belügyminiszter fenhatósága alá tartozott.¹³

A nemzetőrséghez tartoztak a városok úgynevezett polgárőrségei is. Ez sok visszasságnak lett a szülőoka. Mivel meg volt adva a lehetőség, hogy külön-külön csoportok alakulhassanak, például a főváros vagyosabb polgárai a városi polgári őrsereg különlegesebb alakulataihoz, vagyis a vadászokhoz, huszárokhoz vagy dragonyosokhoz soroztatták be magukat, nehogy üzleti alkalmazottaikkal vagy gyári munkásaikkal, kiket köznemzetőröknek neveztek, egy sorban és csatarendben kelljen állniok. Az osztálygóg, a kasztszellem nem engedte itt, hogy az egyenlőség és testvériség érvényre jusson.

A nemzetőrséget kezdetben a megyék és a városok a saját tetszésük

¹³ Gelich: Magyarország függetlenségi harca. Budapest 1882. I. kötet 335. o.

szerint szervezhették, az események azonban arra készítették a kormányt, hogy a nemzetőrséget egységesen szervezze és egységes vezetés alá helyezze. Erre vonatkozólag törvényt is hoztak, a már fent említett 1848. évi III. törvénycikket.

Minden nemzetőrkötelesnek szabadságában állott lovas vagy gyalog nemzetőri szolgálatot vállalni. Rendes körülmények közt a szolgálat felváltva történt, rendkívüli esetben azonban minden besorozott nemzetőr fegyvert fogni volt köteles.

Lovas nemzetőr az lehetett, aki lovagolni tudott és hadiszolgálatra alkalmas saját felszerelt lovat tudott hozni, eltartani és gondozni, valamint az egyenruhát és a fegyverzetet is magának kellett beszereznie.

Minden nemzetőr a saját fegyverét használhatta, akinek nem volt fegyvere, az a hatóságtól kapott. Ugyanez állt az egyenruházatra is, a nemzetőrök zöme azonban ruházati anyag híján csak karszalagot kapott.

A nemzetőrség ügyeit a nemzetőrségi tanács intézte egészen addig, amíg 1848 novemberében az összes katonai ügyeket a hadügyminiszter kezében egyesítették.¹⁴

A nemzetőrség szervezése 1848 június közepéig befejeződött. Megyénként és városonként csoportosítva az ország egész nemzetőrsége 116 gyalogzászlóalját és 48 lovas osztályt, azaz 96 lovas századot tett ki.¹⁵

Ha ezt a csapatmennyiséget teljesen felszerelni és felfegyverezni lehetett volna, amellet ki lett volna képezve, akkor valóban tekintélyes haderőt képviselt volna. Noha néhány elismerésre méltó kivételt nem számítva a nemzetőrségnek kevés volt a katonai értéke, a jelentősége mégis abban állott, hogy a városokban és községekben a rendet fenttartotta, azonkívül később állandó és mozgó nemzetőrséggé átszerveztetvén, éppen úgy tényezőnek lehetett tekinteni a hon védelménél, mint a nemzeti haderő egyéb alakulatait.

De különben is az a nemzetőrség képezte a honvéd zászlóaljak alakításának magvát.

A hadviselés szempontjából nem volt szerencsés dolog, hogy a nemzetőr csapatokat csak meghatározott időre, pár hónapra vagy néhány hétre mozgósították és csak a megye területén lehetett — a rendes hadsereggel együtt — harcbavetni. A nemzetőrök a nekik ismeretlen háborús étellel és a fegyelmi kötöttség által ugyanis egyéni érdekeikben és nemesemberi jogaikban korlátozva érezték magukat és a kikötött szolgálati idő leteltével hazakiváncsoztak.¹⁶ Akadtak azonban ebben a tekintetben dicséretes példák is.

A nemzetőrség külső ellenséggel szemben tehát nem minden vonalon vált be, így a kormány a délvidéki mozgalmak miatt nemcsak a már

¹⁴ Gelich: i. m. I. k. 25., 26., 455., 456. o.

¹⁵ Gelich: i. m. I. k. 46—49. o.

¹⁶ Görgey István: 1848 és 1849-ből. Budapest 1885. I. k. 25. o.

meglévő régi cs. kir. csapatok létszámának feltöltésével, hanem új alakulatok felállításával is igyekezett szaporítani a haderőt. Ennélfogva már május közepén egyelőre 10 zászlóaljnyi és 1 útegnyi rendes haderőnek felállítását határozta el. Ebből a célból kiáltványt tett közzé, mely az annyi sok dicsőséget aratott honvéd zászlóaljoknak mintegy alapító-leveléül tekinthető.¹⁷

A kiáltvány alapján már május 20-án megindult a toborzás, melynek helyeül Pest, Pozsony, Kassa, Miskolc, Nagykároly, Nagykálló, Debrecen, Gyula, Szeged, Eger, Jászberény, Kunszentmiklós, Győr, Komárom, Veszprém, Szombathely, Székesfehérvár, Kaposvár, Szekszárd, Pécs, valamint ezeknek a városoknak a környékét jelölték ki.

A toborzás a cs. kir. magyar soryalozezredek toborzóparancsnokságainak közreműködésével történt.

Az eredmény, kivéve a Pesten, Szegeden és Debrecenben felállítandó zászlóaljakat, nem felelt meg a várakozásnak. Bár különösen az értelmiségi osztály nagy számban jelentkezett a toborzó asztalnál, a szükséges 10 000 fő mégsem jött össze.

Ennek főoka az volt, hogy Szeth János cs. kir. 62. gyalozezredbeli alezredes, aki a toborzást irányította, csakis gránátos testmagasságú, vagyis legalább 5 láb 5 hüvelyk (170 cm) testmagasságú legényeket engedett felvenni, mivel az új magyar zászlóaljakat minden tekintetben legelsőrangú csapatoknak szánta.¹⁸

Igen ám, de a magyar nép túlnyomó része középtermetű, gránátos testmagasságú legények tehát nem túlságosan sűrűn akadtak.

Szeth alezredesnek tehát engednie kellett túlzott buzgalmából és a testmagasság követelményét 5 láb 2 hüvelykre (162 cm) szállították le. A toborzást újra megkezdték és a szükséges létszám most már hamarosan betelt.¹⁹

A délvidéki nemzetiségi mozgalmak miatt sürgősen szükség lévén minél több katonára, a hadügyminiszter mindenekelőtt a cs. kir. hadsereghez tartozó rendes magyar csapatokat kívánta létszámukban kiegészíteni és megerősíteni. Ebből a célból 1848 június 11-én felhívást bocsátott ki a soryalozezredek itthon állomásozó 3-ik zászlóaljaiba és a huszárezredekbe való önkéntes belépésre.

A legelső 10 honvéd zászlóalj és 1 tüzéruég felállítása után további zászlóaljak, útegek és egyéb alakulatok szervezése sűrű egymásutánban követvén egymást, azonkívül a veszteségek pótlásáról is állandóan gondoskodni kellett, az újoncszedés tehát a szabadságharc egész tartama alatt, kis szünetekkel bár, de szakadatlanul folyt.

A szabad toborzást azonban legtöbnyire mellőzték, hiszen annak

¹⁷ Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. II k. 12. o.

¹⁸ Gelich: i. m. I. k. 74. o.

¹⁹ U. o.

eredményére bizton számítani nem mindig lehetett. A hatósági újonc-állítás lett az általános.

Az országgyűlés 1848 július 11-én Kossuth Lajos előterjesztésére nagy lelkesedéssel ajánlott meg 200 000 főnyi újoncot. Ennek alapján a képviselőház augusztus hó közepén a hadügyminiszter által a hadsereg kiállítására vonatkozólag beterjesztett törvényjavaslatot tárgyalta, mely főbb pontjaiban a következőket tartalmazta:

1. A ministerium felhatalmazást kap a rendes katonaság létszámát, melyhez az új honvéd csapatok is tartoznak, a határőrezredekben felül 200 000 harcosra emelni.

2. A ministerium elrendeli, hogy ennek a törvénynek szentesítése után a legrövidebb idő alatt 40 000 főnyi gyalogság és 4300 lovas állítassék, azonkívül további 40 000 gyalogosra és 4300 lovasra az újoncoszás úgy kiszíttessék elő, hogy szükség esetén azonnal kiállíthatók legyenek.

3. Az e törvény által megszabott védkötelezettségnek Magyarország és kapcsolt részeinek minden polgára 19. életévétől állás- és valláskülönbség nélkül alá van vetve. Kivételt képeznek azonban a papság, az amúgy is katonai szolgálatra kötelezett határőrök, a családfők és a család fenntartásáról gondoskodó egyetlen fiak vagy vők, végül a testi vagy szellemi fogyatkozás miatt egyébként is alkalmatlanok.

4. A jelen törvény alapján állított katonák 6 évi tényleges szolgálatra vannak kötelezve.

5. Pénzen való megváltás vagy helyettes állítása semmi szín alatt sincs megengedve.

6. Az eddig divatozott szabad toborzás ezennel beszünttetetik.²⁰

A képviselőház több napi vitája után az jött határozatba, hogy a cs. kir. magyar gyalogezredek idehaza állomásozó 3-ik zászlóaljai a régi rendszer alapján teljes hadi létszámra egészíttessenek ki, a többi hadkötelesből azonban a honvéd zászlóaljok száma szaporíttassék. A hadügyminiszter augusztusban ismét felhívást bocsátott ki az említett sorozatsorozatokba való önkéntes belépésre és ennek a felhívásnak volt is némi fogamatja. Október végén elrendelték a sorozatsorozatoknál a pótlásra hivatott, 2 századból álló úgynevezett tartalékosztály felállítását, néhány hét múlva azonban beszüntették.²¹

Fontos jelentőségű volt az a határozat, amely a törvényjavaslatban ajánlott 6 évi tényleges szolgálatot 4 évre szállította le. Aki azonban a sorozás elől bujkált, azt 8 évre sorozták be.

A négyévi szolgálati idő azonban csakis a honvéd csapatokra vonatkozott, míg a régi cs. kir. csapatoknál — a képviselőház határozata értelmében a régi rendszer alapján — 8 esztendő volt a szolgálati idő.

A sorozás azon az alapon történt, hogy ha az egyes megyékben a

²⁰ Közlöny, 1848. aug. 18. sz.

²¹ Gelich: i. m. I. k. 448. o.

19 évesekből nem telne ki a kivetett újonclétszám, akkor a 20, majd 21 és 22 évesekre került a sor.

A köztudatban az van elterjedve, hogy a Kossuth által kért 200 000 újoncot azonnal ki is állították. A valóság ellenben az, hogy Kossuth ezt a létszámot csak a jövőre nézve kérte és — miként az elmondottakból látható — csak 44 300 újoncot kívánt azonnal.²²

A megajánlott 200 000 főnyi létszám terhére azután a szabadságharc egész folyamán soroztak újoncot, hol többet, hol kevesebbet.

A legelső 10 honvéd zászlóalj megszervezés után még 4 honvéd zászlóalj toboroztatott, mégpedig kettő 1848 augusztusában, kettő pedig szeptemberében.²³

Szeptember 27-én újabb 16 honvéd zászlóalj felállítását rendelték el. A kormány ez alkalommal a haza fenyegetett helyzete miatt egy honvéd hadsereg szükségességét hangsúlyozta és rendelkezett annak hadkiegészítési módjáról. Meghatározta az úgynevezett katona-állítási főhelyeket, valamint az újoncozó kerületeket, melyek némely tekintetben emlékeztettek a régi cs. kir. hadfogadó, más néven toborzó kerületekre. Kimondta a rendelet, hogy ezekre az újoncozó, valódi nevükön katona-állítási kerületekre nézve semmi módosítás vagy változtatás nem fog történni, így ez a beosztás állandónak volt szánva, mégpedig:

A zászlóalj száma	Főtörzskari hely	A katona-állítási kerületbe tartozó megyék a területükön fekvő városokkal együtt
15.	Pozsony	Pozsony, Trencsén
16.	Érsekújvár	Nyitra, Túróc
17.	Radvány és Léva	Arva, Bars, Liptó, Zólyom
18.	Komárom vára és Vác	Esztergom, Hont, Komárom, Nógrád
19.	Lőcse	Gömör és Szepes
20.	Kassa	Abaúj, Sáros, Torna
21.	Munkács	Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung
22.	Miskolc és Sátoraljaújhely	Borsod, Zemplén
23.	Győr	Győr, Moson, Sopron

²² Gelich: i. m. I. k. 337. o.

²³ Gelich, i. m. I. k. 235—271. o.

A zászlóalj száma	Főtörzskari hely	A katona-állítási kerületbe tartozó megyék a területükön fekvő városokkal együtt
24.	Jászberény és Pest	Buda és Pest városok, Jászság, Nagykunság, Kiskunság
25.	Pest	Pest megye
26.	Eger	Bihar, Heves
27.	Nagyvárad	Bihar és a hajduvárosok
28.	Debrecen	Szabolcs és Szatmár
29.	Arad	Arad és Csanád
30.	Hódmezővásárhely	Békés, Bihar, Csongrád

A „főtörzskari hely” azt jelentette, hogy ott gyűjtik az újoncokat és ott alakítják meg a zászlóaljakat.²⁴

A Dunántúl egy részét, a Délvidéket és Erdélyt nem ölelte fel a beosztás, mert ezeken a területeken a nemzetőrség fegyverbe volt már szólítva és a népfelkelésre nézve is történtek intézkedések.

A honvédelmi bizottmány október 3-án az alábbi rendeletet küldte valamennyi közigazgatási hatóságnak: „Mínthogy a Duna jobb partján fekvő hatóságoknál az intézkedések a népfelkelésre már megtörténtek, ezek mindaddig érvényben maradnak, míg az említett helyhatóságok nem tisztultak meg az ellenségtől. A többi hatóságok pedig, amelyeknek a népfelkelés állítása határozottan meg nem hagyatott, folytatják és az állított vagy még állítandó újoncokat felszerelik és számukra kijelölendő állomásaikra szállítják.”²⁵

A honvédsereg szervezésének előmozdítására szolgáló rendszabályokkal összefüggésben állott az 1848. október 2-án kelt alábbi rendelet is:

„Az önkéntes csapatok felállítására nézve jövőre a következők határozatnak:

1. Azok az önkéntesek, kik valamely honvédtesthez négyévi szolgálatra soroztatják magukat be, az állam által egyenruhával és fegyverekkel láttatnak el.

2. Azok a szabadcsapatok pedig, melyek nem soroztatják magukat be a honvédseregbe, mostantól kezdve nem vehetik igénybe az állami segítyezést.

²⁴ Közlöny, 1848. szept. 27. sz.

²⁵ Közlöny, 1848. okt. 4. sz.

3. Az egyes hatóságok által a belső közbiztonság céljából állított vagy állítandó önkéntesek, minthogy az illető hatóságtól függenek, fegyverekkel és egyéb kellékekkel szükség esetében ezek által láttatnak el.

4. Valamennyi hatóság ezennel felszólíttatik, hogy legrövidebb idő alatt állítsák ki honvédelletéküket és az általuk állított csapatokról időről időre az országos haditanács elnökéhez, Nádósy Sándor alezredes úrhoz jelentéseket tegyenek.”²⁶

Az elmondottakból látjuk, hogy a kormány a csapatok kiegészítését a rendes sorozásra fektette és a szabad toborzást beszüntette. A toborzás azonban mégsem szűnt meg teljesen, mert — éppen úgy, mint a világon bárhol és bármikor — aki katona akart lenni, annak mindig módjában állt, hogy akár a sorozásnál, akár a sorozáson kívül, vagy magánál valamelyik csapatnál önként jelentkezék szolgálatra.

Sőt ezen az alapon a szabadságharc egész folyamán ezrek és tízezrek önként jelentkeztek katonának. Ezeket az újoncokat nevezték „önkénteseknek”. Az ő tömegeiből vagy külön önkéntes zászlóaljakat szerveztek, például a „Pesti önkéntes zászlóaljat”, a „Debreceni önkéntes zászlóaljat”, vagy pedig szabványos honvéd zászlóaljat állítottak fel, mint például a Szabolcs megyei önkéntesekből a 48., a Baranya megyei önkéntes nemzetőrökből az 51., a debreceni önkéntesekből a 63., a járszági és kunságiakból a 65., a Bars megyeiekből a 66., a torontáliakból a 72., az erdélyi önkéntesekből a 75., a marocsszékiekből a 87., a beregiekből a 91. honvéd zászlóaljat és így tovább.²⁷

Szóval nem volt hiány újoncokban, nem úgy, mint a szabadságharc előtt, amikor még az egész országra kivetett néhány ezer újonclétszámhoz is sok város és község rendszerint hátralékban maradt egy-két újonccal.

Az önkénteseknek legalább egy évi szolgálatot kellett vállalniuk. Sok önkéntesnél ez az egy esztendő a szabadságharc utolsó hónapjaiban bártelt, ők mégis tovább szolgálatban maradtak.

A szabadság eszméjétől fűtött hazafias lelkesedés 1848-ban és 1849-ben sok zsengekorú, amellettestileg fejletlen gyermekembert a honvédsereg toborzóihoz vezetett. Felcsaptak honvédnek, de a háborús fáradalmak következtében mihamar szolgálatképtelenné váltak. Emiatt a hadügyminiszter 1849-ben rendeletileg megtiltotta, hogy életkoruknál és fejletlenségüknél fogva katonául még nem alkalmas fiúkat akár a toborzók felvegyenek, akár a közigazgatási hatóságok mint önként jelentkezőket újoncúl állítsanak. Az ilyen fiúk ugyanis a katonai szolgálat folytán többnyire egész életükre kiható elnyomorodást kaptak, amellet az államnak felesleges kiadást okoztak.

Kivételt képeztek az olyan jól fejlett, legalább tizenhárom éves fiúk,

²⁶ Gelich: i. m. I. k. 270—271. o.

²⁷ Gelich: i. m. III. k. 175—176. o.

akik dobosul jelentkeztek. A dobos szolgálata ugyanis olyan könnyű volt, hogy a fiú elbírhatta. Egyébként a cs. kir. hadseregénél is már régóta voltak ilyen fiatal dobosok²⁸

A dobos szolgálatától nem volt sokkal nehezebb a tüzérszolgálat, ezért az útegeknél is lehetett itt-ott találni ilyen fiatal fiúkból lett tüze-
reket. A szabadságharcból vett témával foglalkozó szépirodalmi és költői
termékekben gyakran találkozunk a „gyermektüzér” alakjával, sőt né-
melyik szerző még azt is tudni véli, hogy egész tüzerkötélkeek ilyen
gyermektüzérekéből állottak volna. Költői fantázia, túlzás.

Annyi azonban tény, hogy az 1848-ról 1849-re forduló télen az ellen-
ségtől körülzárt Komáromban May tüzérszázadosnak az az ötlete támadt,
hogy az iskolai előadások szüneteltetése miatt az erődítmények körül
dologtalanul őgylegő iskolásfiúkat megtaníttja az ágyú kezelésére. A fiúk
nagy buzgalommal sajátították el a tüzérszolgálatot, némelyikük olyan
alacsony termetű volt, hogy a hatalmas várágyút csak székre állva tudta
célbaigazítani. A vár védelménél egyébként ezeknek a fiúknak jó hasz-
nát vették.

Ugyancsak Komáromban a tüzerlegénység hiányos létszáma miatt a
komáromi iparosokat is igénybe vették tüzérszolgálatra.²⁹

Az újoncok állítására hivatott polgári közigazgatási hatóságok, talán
az 1848 előtt dívott szokások folyományaként, de lehet, hogy felületes-
ségből vagy egyéb okból is, több esetben olyan legényeket hoztak a hon-
védsereg részére újoncuk, akik feltűnő testi fogyatkozásuk miatt nem
voltak katonának valók.

A hadügyminiszter 1849 márciusában tehát meghagyta a csapatok
parancsnokainak, hogy a polgári hatóságok részéről újoncuk átadottakat
orvosilag vizsgáltsák meg és felelősség, valamint kártérítés terhe alatt
csakis testileg és szellemileg katonai szolgálatra alkalmas újoncokat
fogadjanak el.³⁰

Az ország egyes területeinek, habár csak ideiglenes, ellenséges meg-
szállása a honvédsereg hadkiegészítésére bénítólag hatott. Például 1849
januárjában a nagyon szűkre szorult és némelykor veszélyeztetett terü-
let miatt az újoncozást és a loállítást újonnan kellett rendezni. Csapat-
álladékok és lovas tartalékszázadok, vagyis a póttettek részére új állo-
máshelyeket kellett kiutalni, hogy fegyverzet, felszerelés, valamint öltö-
zet kiszállításáról, új alakulatok felállításáról és az újoncok kiképzéséről
gondoskodni lehessen.

Tájékoztató megemlítjük, hogy a honvédseregben „álladék”-nak
nevezték a pótszázad fogalmának megfelelő csekély létszámú szervezet.
Mindegyik zászlóaljnak volt ilyen álladéka, ahová a felgyógyult sebesül-

²⁸ Wrede: i. m. I. k. 86. lap.

²⁹ Görgey: I.; i. m. II. k. 212. o. — Geilich: i. m. III. k. 58 o.

³⁰ Közlöny, 1849. márc. 29. sz.

tek és betegek, valamint az újoncok bevonultak és onnan indították őket a hadrakelt seregnél lévő csapattesthez.

A sorgyalogezredeknel a főtoborzószékhely a fióktoborzó székhelyekre költözött át, melyek kevésbé voltak ellenséges behatásnak kitéve.

A huszárezredek tartalékszázadai részére a következő állomáshelyeket jelölték ki:

1. huszárezred Kecskemét,
2. huszárezred Békés,
3. huszárezred Cegléd,
4. huszárezred Nagyvárad,
5. huszárezred Dunaföldvár,
6. huszárezred Mezőkövesd,
7. huszárezred Nyíregyháza,
8. huszárezred Kecskemét,
9. huszárezred Debrecen,
10. huszárezred Félegyháza,
11. huszárezred Sepsiszentgyörgy,
12. huszárezred Gyöngyös.

De ezek az állomáshelyek sem maradhattak állandók, mert a hadiesemények következtében az alábbi változásokat kellett tenni:

1. huszárezred Kecskemétről Mezőkövesdre,
2. huszárezred Békésről Szilágysomlyóra,
3. huszárezred Ceglédre Nagyváradra,
5. huszárezred Dunaföldvárról Jászberénybe,
7. huszárezred Nyíregyházáról Diószegre,
8. huszárezred Kecskemétről Jászberénybe,
12. huszárezred Gyöngyösről Szatmárnémetibe.³¹

Az 1848. év novemberében a 13. és 49. honvéd zászlóalj „felszerelési és tartalék zászlóalj”-já alakult át Pest állomáshellyel. Mindkét zászlóaljhoz kitűnő volt cs. kir. tiszteket és kiváló altiszteket osztottak be. Ezeknek a zászlóaljoknak az volt a rendeltetése, hogy a magyar gyalogezredek kiegészítsék, továbbá, hogy a honvéd zászlóaljok részére az újoncokat kiképezzék. Ha a honvéd újoncok már eléggé be voltak gyakorolva, akkor új zászlóaljat alakítottak belőlük, melyhez honvéd tiszteket osztottak be.

A szolgálat és a begyakorlás egészen úgy történt, mint a seregvezredeknel és nagyon igénybe vette a tiszteket, mert egy-egy század 3—400 embert számlált. Kár, hogy ezt a két zászlóaljat már nem előbb létesítették, mert rendeltetésük igazán célszerű volt. Működésük, sajnos, nem tartott sokáig, mert 1849 legelején a Pesten át visszavonuló feldunai hadtesthez kellett csatlakozniok.

³¹ Gelich: i. m. I. k. 447—449. és II. k. 267. o.

Ezeknek a zászlóaljoknak rövid szereplése annál sajnálatosabb volt, mert november közepén a honvéd kerületi parancsnokok rendeletet kaptak, hogy a fölésszámú újoncokat újabb honvédzászlóaljak felállítására Pestre küldjék. Új alakulások szervezéséhez tehát lett volna elegendő legénység.

Az újonccállítás különben a szabadságharc egész tartama alatt csekély megszakításokkal úgyszólván mindig folyt. Ha az országnak ellenségtől megszállt része felszabadult, ott azonnal soroztak és önkéntesek is mindig jelentkeztek.

Toborozni csak a hadügyminiszter előzetes engedélye alapján volt szabad. Egyes csapatparancsnokok azonban, hogy csapataikat minél gyorsabban kiegészíthessék, önhatalmúlag tartottak toborzásokat. Bár eljárásuk a rendkívüli viszonyok folytán menthető volt, a hadügyminiszter a rend kedvéért 1849 márciusában mégis rendeletet adott ki, hogy a csapatok a szükséges kiegészítéseket a hadügyminisztertől kérjék, mert az önkényes toborzásból zavarok keletkezhetnek.

A besorozott újoncokat vidékenként előre meghatározott pontokon gyűjtötték és szállítmányokban küldték akár az új zászlóaljak megalakulási helyére, akár szükség esetén magához a működő hádsereghez. Például a feldunai hadtestre az 1849 januári visszavonulás során Vácott már 5000 újonc várakozott,³² majd néhány nap múlva Léva előtt újabb újoncszállítmány érkezett be hozzá. A hadtest részére végül a bányavárosokban és azok környékén is toboroztattak.³³

Az elég sok újonc kapóra jött, mert nemcsak a hadtest fogyatékait tölthették fel, hanem új zászlóaljakat is lehetett szervezni belőlük, például a besztercebányai 1. és 2. honvéd zászlóaljat.

Ugyancsak a visszavonuló feldunai hadtest vette fel útközben a Selmecbányáról elébe jövő bányászokat, akik önként álltak katonának és mint utászok igen jó szolgálatokat tettek.³⁴

Avagy a Komárom 1849 tavaszán történt felmentése után következő idő alatt a környező megyékben tartott sorozások eredményeül több ezer újonc gyűlt össze. Sőt Klapka tábornok a Komáromot ismét körülzáró császári hadtest fölött 1849 augusztus 3-án kivívott diadal után Győrött néhány nap alatt mintegy 6000 újoncot avatott fel, akikből Komárom várában 4 új honvéd zászlóaljat alakított és azonnal begyakoroltatott.³⁵

Bem tábornoknak, amikor Erdélyt az ellenségtől megtisztította, az éppen visszaszerzett területeken egyik első intézkedése az volt, hogy soroztasson. A sorozások még a kimondottan nemzetiségi vidékeken is jó

³² Gelich: i. m. II. k. 162. o.

³³ Görgey: I.: i. m. I. k. 153. o.

³⁴ Breit: Magyarország függetlenségi harcának katonai története, I. k. 204. o.
— Görgey I.: i. m. I. k. 140. o.

³⁵ Breit: i. m. III. k. 312. o.

eredménnyel jártak. Önkéntes is szép számban akadt, egész zászlóaljakra való.

Az erdélyi két székely határőr gyalogezred területének lakossága katonaaállítás tekintetében már a szabadságharc elején különösen kitett magáért. A régi ezredkötelék megszűnt és a két határőr ezrednek mindössze 76 000 főnyi lakossága 11 honvéd zászlóaljat állított, vagyis még egyszer annyit, mint amennyit határőrkötelezettsége alapján kiállítani tartozott. Azonkívül futotta még a székelyekből a határok biztosítására hivatott 10 külön zászlóalj kiállítására is.³⁶

A székelyek egyébként az Agyagfalván 1848. október 23-án hozott határozatukkal kimondták, hogy minden 18—50 éves férfi egyformán katonaköteles és fegyvert fog.³⁷

Az 1848 augusztusi országgyűlési határozat szerint a régi cs. kir. gyalogezredek magyar zászló alatt küzdő 3-ik zászlóaljai a megajánlott újonclétszámból teljes hadiállományra lettek volna kiegészítendőek. Ez azonban nem történt meg, sőt a régi cs. kir. zászlóaljak a szabadságharc egész tartama alatt sem kaptak elegendő legénységi pótlást. Például a 48. gyalogezred 3-ik zászlóalja 1848. december 14-én a Nagyszombatnál vívott ütközetben akkora veszteséget szenvedett, hogy a szervezetszerű 6 század helyett csak 4 századot tudott alakítani. Veszteségét nem pótolták és így a szabadságharc további folyamán csak ilyen csökkentett állománnyal maradt, mely alig tett ki 400 embert, holott a szervezetszerű hadiállomány kerekén 1200 ember lett volna.

Hasonló helyzete volt a 2. gyalogezred és a 60. gyalogezred 2-ik zászlóaljainak, melyeknek 1—1 osztálya (2—2 század) Eszék várának 1849. február 13-án bekövetkezett feladása alkalmával hadifogságba esett, de ezeket se pótolták a szabadságharc végéig.

Egyéb seregrebeli zászlóaljaknál, különösen az 1849. évi nyári hadjárat folyamán létszám tekintetében szintén sanyarú volt a helyzet. Például a 39. gyalogezred 3-ik zászlóaljának 6 századában csak 330 embere volt, ami békelétszámnak is kevés. Úgyszintén a 39. gyalogezred 1. zászlóalja csak 434 embert számlált, a 60. gyalogezred 1. zászlóalja 468, a 2-ik zászlóalja 529 embert és így tovább.³⁸

A veszteségek teljes pótlása azonban a honvéd zászlóaljaknál sem volt meg, de létszámuk általában mégis legalább 6—700 ember körül mozgott.³⁹

Az újoncokat egyébként nem is annyira a veszteségek pótlására, mint inkább új kötelékek, új harcászati és rendelkezési egységek szervezésére használták fel anélkül, hogy a meglévő kötelékek ütőképesség-

³⁶ Gelich: i. m. I. k. 282—283. o., III. k. 92—93. o., 175—176., 382—383 o.; Hármaskötör 129. o.; Wrede: i. m. V. k. 221. o.

³⁷ Gelich: i. m. I. k. 382. o.

³⁸ Vacquant: Die Donau—Armee. Wien 1900. 361—362. o.

³⁹ U. o.

gét ezzel érzékenyebben csökkentették volna. Nem nehéz felfogni, hogy katonai szempontból sokkal előnyösebb, ha például 10 000 emberből több, de létszámban a megengedhetőség határain belül gyengébb zászlóaljkat alakítunk, mintha létszámban erős, de kevesebb zászlóalj szervezésére használjuk fel.

A zászlóaljoknak és útegeknek újoncok kiképzésére és azokból a harctéren levő zászlóaljhoz, illetőleg üteghez pótlások küldésére az úgynevezett „álladékok” szolgáltak, amelyeket fentebb már említettünk. Ezek küldték a pótlást, amelyet a harctéren nyugalmasabb időszakban a csapatok maguk képeztek ki használhatóvá.

A huszárezredek póttestei, egykori néven tartalékszázadai már legalább elfogadható mértékben kiképzett pótlásokat küldtek. A lovasságnál ugyanis nemcsak az ember kiképzése, hanem a lovak betanítása is körülményesebb, tehát több időt igényel. Csak csökkentett használhatóságú lovasságot is aligha lehetett volna rögtönzésekkel előteremteni.

A hadügyminiszter 1849. március 29-én kelt rendelete szerint elsősorban a régi huszárezredek létszáma volt feltöltendő, mert ezek a téli hadjárat folyamán sokat vesztek. Például a 4. számú Sándor-huszárezrednek 1849 február közepén 1600 lovas helyett csak 400 lovasa volt.⁴⁰

A kiegészítés könnyen ment, mert sok újonc és önkéntes akadt.

A lovasság számára való újoncállítás előmozdításául a hadügyminiszter már 1848. november 14-én tiszteket bízott meg a huszárújoncok kiválasztásával. Ezek a tisztek egy-egy huszárezred számára 400 újoncot választottak ki a Pesten, Egerben, Hódmezővásárhelyen, Sárospatakon, Munkácson, Nyíregyházán és Kassán összegyűlt újoncokból. A huszárújonc testmagassága 5 láb 2 hüvelyk (160 cm) és 5 láb 5 hüvelyk (170 cm) között lehetett. A kiválasztott újoncok azonnal az illető huszárezred álladékához, vagyis a tartalékszázadokhoz voltak küldendők.⁴¹

Nem tudni mi okból, de 1848 nyarán és őszén a régi huszárezredek legénységéből elég sokan átléptek az új honvéd zászlóaljukba. Lehetséges, hogy azért tették, mert itt jóval rövidebb volt a szolgálati idő és pár krajcárral magasabb a zsold, no meg előlépéshez is több volt a kilátás. Nehogy a különben is gyenge létszámú huszárezredek legénységüknek a honvéd gyalogsághoz áttétele folytán még inkább gyengébbek legyenek, a honvédelmi bizottmány az ilyen áttételt szigorúan eltiltotta és ahol ilyesmi már megtörtént, az ilyen legénységet rögtön vissza kellett helyezni az eredeti régi huszárezredhez.

A tüzérségnél az új útegek felállítása rendkívüli gyorsasággal folyt nemcsak a szabadságharc elején, hanem a későbbiek folyamán is. Nagyon sok fiatalember kérte a tüzérséghez való felvételét, kiváltképpen a tanultabbak és az iparos ifjúság. Emellett a csehországi legénységből

⁴⁰ Wacquant: i. m. 362. o.

⁴¹ Gelich: i. m. I. k. 430. o.

álló, Pesten állomásozó 5. számú tüzérezred katonái szinte testületileg léptek át a magyar hadilöbögő alá.

Az országgyűlés által 1848 augusztusában megszavazott 200 000 főnyi újonc — miként már említettük — nem vétetett egyszerre igénybe, hanem csak részlegenkint. Ennek főként az volt az oka, hogy nagyon sokan önként álltak be honvédek, azonkívül a nemzetőr és az önkéntes zászlóaljokat rendes honvéd zászlóaljjakká alakították át.

Kossuth 1849. március 24-én az országgyűlés elé törvényjavaslatot terjesztett arra vonatkozólag, hogy a 200 000 főnyi újoncjutalék még ki nem állított része, azon felül újabb 50 000 újonc, toborzással, vagy ha ez eredménytelen volna, akkor sorozással állíttassék ki. Az országgyűlés 1849. április 29-én ilyen értelemben el is rendelte az újoncozást.⁴²

A községeknek a reájuk kivetett újonclétszámot mindenekelőtt toborzás útján és ha ez sikerrel nem járna, sorshúzás útján kellett előteremteni. A sorshúzás a 18 évesekkel kezdődött. Foglalópénz 20 forint volt. A szolgálati idő 7 évre terjedt. A testmagasság 5 láb (156 cm). A városoknak és községeknek nemcsak az 50 000-ből most reájuk kivetett újonclétszámot, hanem az előző évből a hátralékot is ki kellett állítani.

A besorozott újoncok átvételére 8 újonctelep létesült,⁴³ mindegyik egy törzstiszt parancsnoksága alatt, azonkívül be volt osztva 10—10 tisztt és 2—2 orvos. Az újonctelepek, más néven tartalékok a következők voltak:

Székhely	Mely megyék újoncai részére
Szabadka	Torontál, Temes, Brassó, Somogy, Baranya, Bács
Kecskemét	Pest, Fejér, Esztergom, Tolna, Heves, Jászkun kerület
Hódmezővásárhely	Arad, Csongrád, Békés, Csanád, Zaránd
Nyíregyháza	Szabolcs, Zemplén Abaúj, Bereg, Ung, Hajdu kerület
Nagykároly	Bihar, Szatmár, Kraszna, Kővár vidéke, Ugocsa, Máramaros
Komárom	Komárom, Bars, Győr, Túróc, Veszprém
Eger	Borsod, Gömör, Torna, Szepes, Sáros
Losonc	Nógrád, Hont, Árva, Liptó, Zólyom

⁴² Közlöny, 1849. ápr. 27. sz.

⁴³ Közlöny, 1849. máj. 2. sz.

A megyéknek és városoknak kiállítandó újoncaikat május 15-től kezdve nemzetőrök által a meghatározott újonctelephez kellett szállítani és az újonctelep parancsnokságával megelőzőleg tudatni, hogy hány felszerelt és hány felszeretlen újonc és mikor indíttatik útnak. Az említett hatóságok tartoztak hetenkint jelentést küldeni a hadügyminisztériumnak az újoncállítás előhaladásáról.

Az 50 000 főnyi újonc nagyobb része a hadsereg fogyatékaiknak pótlására volt szánva, a többiből 12 új zászlóalj volt felállítandó.

Az újonctelepek az újoncokat kiképezték, felszerelték és a pótlásra szántakat a csapatokhoz, a 12 új zászlóalj részére szántakat pedig az illető zászlóalj megalakulási helyére szállítmányokban küldték.

A szabadságharc kedvező újoncözási eredményei a nemzetet átható hazafias lelkesedésnek és Kossuth Lajos munkálkodásának voltak köszönhetőek. 1848 őszén, alföldi toborzó körútján tartott beszédei hatására például tízezrek álltak a honvédsereg zászlaja alá.⁴⁴

Az újoncszedés és általában a hadkiegészítés abban az időben sok nehézséggel volt kénytelen megküzdeni. A katonának való férfilakosság jórésze a cs. kir. hadsereg kötelékeiben akár az olaszországi hadszíntéren, akár ausztriai helyőrségekben távol volt hazájától. Ezeknek a csapatoknak a hadilétszáma mintegy 40 000 embert tett ki, ami igazán üdvös lett volna a honvéd hadilobogó alatt.

Az ország különböző területei neglelhetős hosszú ideig az ellenség kezén voltak, így onnan újoncot kapni nem lehetett.

A nemzetiségek lakta területeken az ellenséges bűjtogatás sokat ártott és sokan a besorozás elől elbujdostak, vagy adandó alkalommal megszöktek a besorozottak közül.

Sokan kiváltságos helyzetüket féltették, azért maradtak távol a szabadságért küzdők seregétől.

Mindezek ellenére a szabadságharc idején nem volt hiány katonában. A magyar nép hazaszeretete olyan hadsereget hozott létre, amely hónapokig hősiiesen harcolt a császári hadsereg ellen, s csak a többszörös túlerő tudta térdre kényszeríteni.

⁴⁴ Barta István: Kossuth alföldi toborzó körútja 1848 őszén. Századok, 1952. 1. sz. 149—166. o.

